

MŮŽE ZÁKLADNÍ ŠKOLA VÝZNAMNĚ OVLIVNIT ŽIVOT SVÝCH ABSOLVENTŮ?

Eva Dobšíková

Anotace: *Stat' se zabývá vlivem české základní školy na úspěch jejích absolventů v životě. Definuje, co je úspěšný život. Pokouší se ukázat, v čem spočívají některé deficity české základní školy. Uvádí morální aspekty, jež ve výchově nejsou dostatečně zdůrazňovány. Škola příliš vyučuje, málo vychovává. Pokoušíme se definovat, jak by měl pracovat učitel (škola) společně s rodiči, aby mělo dítě více předpokladů pro prožívání úspěšného života.*

Abstract: *The paper considers the question how far Czech elementary schools predispose pupils for success in life, what success in life in fact means and what the deficits of our schools in this respect are. Not enough attention is paid to moral aspects. The question is which methods teachers in cooperation with parents should use to prepare pupils adequately for successful life.*

Co je úspěšný (dobrý) život? Jaké jsou jeho předpoklady? Které vlastnosti a schopnosti (kompetence) potřebuje člověk, aby jej byl s to prožívat?

Kolik lidí – tolik názorů. Každý může za úspěšný život pokládat něco jiného. My budeme vycházet z toho, že každý člověk by měl, snad na prvním místě, optimálně pečovat o své tělesné i duševní zdraví. Obojí je základním předpokladem, k němuž škola může dítěti podstatně přispět komplexní výchovou k posilování zdraví, síly, tělesné i duševní harmonie všech svých žáků. Jistě k tomu nevede soutěživost a známkování výkonů ve společných hodinách tělocviku, což některým dětem tyto hodiny znechucuje a budí v nich pocit méněcennosti. Takže se jim všemožně vyhýbají. Základní zdravotní a preventivní péči bychom měli vrátit do školy, neponechávat ji pouze v kompetenci rodičů, protože děti ze sociálně znevýhodněných rodin ji často postrádají. Každý učitel by měl být informován o zdravotním stavu a sociálním zázemí svého žáka.

Dítě by mělo pěstovat dostatek pevné vůle k dosahování svých cílů a umět odhadnout jejich přiměřenost a posoudit jejich kvalitu z hlediska nejen svého prospěchu, nýbrž i druhých lidí a celé společnosti. Už od mateřské školy by se mělo učit jednat a spolupracovat s ostatními, a to i s těmi, jejichž názory a postoje jsou odlišné. Neustálé učení, otevřenost pro nové by se měla stát jednou ze základních potřeb od školních let až do konce života. Naučit se učit se! Zůstat po celý život dychtivý, osvojovat si nové a nové schopnosti. Nikdy neztrácet optimismus, nerezignovat, být stále „in“.

Čím více akcelerují změny ve způsobu života společnosti i jedince, tím více platí: kdo chvíli stál, už stojí opodál.

Člověk by měl už v rané dospělosti najít pevné zakotvení, to znamená realisticky poznat a hodnotit sám sebe i svoji situaci, umět být sám sebou, naučit se prožívat úspěchy i prohry realisticky, jednat v každé situaci zodpovědně vůči sobě i ostatním, být vstřícný a altruistický nejen vůči přátelům, ale i vůči lidem jiného vzezření a smýšlení a usilovat o pochopení jejich situace i motivace jednání. Usilovat o poznání životních projevů a potřeb ostatních tvorů, být altruistický ke všem cítícím bytostem, (podobně jako prožívají vztah k cítícím tvorům buddhisté), k čemuž je třeba moudrosti a skromnosti. Usilovat o život cítících tvorů bez zbytečného utrpení zaviňovaného lidmi, o život, který by odpovídal co nejlépe jejich přirozenosti.

Toto jsou některé předpoklady pro úspěch lidského života. Jistě ne všechny. Mám zato, že k nim nepatří výše příjmů člověka, jeho materiální blahobyt, jeho hvězdné úspěchy v jakékoliv činnosti. Patří k nim však určitě pocit, že jej druzí potřebují, že je druhým lidem prospěšný, že jim má co nabídnout, ať je již dobrým dělníkem, dobrým učitelem, vědcem nebo politikem.

Do jaké míry základní škola přispívá, či přispěla k získání kompetencí svých absolventů pro prožití úspěšného života. To by se dalo zjišťovat až v jeho průběhu po jejím absolvování. Existují dílčí výzkumy, zabývající se většinou profesionální úspěšností absolventů různých škol. Nesetkala jsem se dosud však s výzkumem, který by celostně sledoval průběh života absolventů škol z hlediska jejich úspěšnosti jako lidské osobnosti.

Základní vzdělání – tedy absolvování devíti let na ZŠ nebo ZvŠ, jemuž v příznivých případech předchází i předškolní vzdělávání, není pouze *přípravou* pro život. Pro mladičkého člověka je to velmi významná etapa života. Možná tak významná, jako pro předpěstovanou rostlinu přesazení z pařeniště (tím byla rodina) do zahrady, kde by se měly rozkošatět kořeny, vyrůst silný rovný stonek, košaté listy a vyvinout základ budoucího květu. To vše uprostřed mnoha jiných rostlin, jež se dělí o slunce i vláhu a usilují s větším či menším úspěchem o zdárný růst a vývoj. Dravé úsilí jedněch může vést k útlaku jiných a k jejich deformaci, jestliže včas pečlivý zahradník (učitel) nezajistil každému jedinci dost prostoru a ostatní nezbytné podmínky pro jeho individuální rozvoj.

Každé přirovnání prý kulhá a tohle hlavně v tom, že přesazením dětí z rodin, či zařízení rodinu nahrazujících, nekončí jejich těsné spojení s prostředím, které nadále na žáka působí spolu se školou, často intenzivněji než škola, a vštěpuje mu hodnotový systém. Proto je úzká spolupráce učitele s rodiči tak nesmírně důležitá. Vždyť jde o dítě, jehož úspěšnost je jejich společným cílem.

Opomíjená multikulturnost a altruismus

Každá výchova a vzdělávání jsou adresné – člověk se rodí do určitého společenství a rodina i škola je produktem tohoto společenství, jež přizpůsobuje své mladičké členy k předpokládanému životu hlavně v něm.

Česká škola se jen velmi pozvolna otevírá jiným kulturám a jiným způsobům myšlení a prožívání, než těm tradičně domácím. Je to tak i přesto, že dnes je již nepochybné, že na českém území žijí trvale a v budoucnu ještě přibudou lidé jiných etnik s odlišnou kulturou. Tak např. v Rámcovém vzdělávacím programu není obsaženo poznávání hlavních světových náboženství, kulturních charakteristik příslušníků různých národů a jejich historických i geografických příčin, rozdílnost etnická atd. Docela nedostatečně je zmíněn biologický vývoj živočichů a vůbec ne jejich psychický život, schopnosti, prožívání, z čehož by mladí lidé poznali, že neexistuje ostrá hranice mezi biologií, psychikou a jednáním lidských a jiných cítících bytostí. Vedlo by to také alespoň k částečnému chápání smyslového a duševního života různých druhů zvířat., k pochopení, že s nimi člověk zachází jako s věcí, s níž ke svému užitku a zábavě jedná i nejkruťejším způsobem.. To přece musí vést, a také vede, k překotnému rozmnožování spotřeby „nás vysoce dominantních“ a k totálnímu ničení přírodních podmínek, životních podmínek ostatních druhů, k záboru jejich prostředí pro život.

Byť v „kultivovanější“ podobě než minulé generace, zato s použitím vrcholné techniky, obracíme se ke všem tvorům, kteří nejsou lidmi, jako na pouhou věc, se kterou si můžeme pro náš prospěch a potěšení nakládat neomezeně. Zvířata bez nezbytné potřeby zabíjíme, vykořisťujeme znehodnocováním a zkracováním jejich života (např. výroba vajec v klecovém chovu, výroba mléka a telecího masa ve vazných stájích atd.), mučíme je, mimo jiné v pokusných laboratořích, a dokonce mrzačíme i geneticky. Zvířata lze snadno ovládat a manipulovat s nimi. Mají jiný zevnějšek, jiné chování, často se jich i bojíme. Nemáme potřebu s nimi soucítit a vmýšlet se do nich. Pouze se chránit před nebezpečím, které by jejich existence v naší blízkosti mohla případně představovat. Nejjednodušší způsob jak se chránit je jejich odstranění.

Odtud je jen krůček, ničím neohraničený, k rasismu. Kdo je odlišný vzezřením a chováním, vzbuzuje obavy. Pokládáme jej vzhledem k nám za méněcenného. Nestojí za to se snažit mu rozumět, můžeme-li ho ovládnout, podle potřeby potlačit a, dojde-li k mezní situaci, zničit. Krajním vyústěním byl holocaust vůči Židům a Cikánům.

V české škole, přesto, že dnes už mnoho lidí se snaží o změnu, jsou takovou odedávna v negativním smyslu vyčleňovanou skupinou romské děti. Jen málo učitelů jim hlouběji rozumí a porozumění upřímně hledá. Jak bychom mohli rozumět prostému Romovi, když ani nevíme, že v jeho kultuře má nesmírný význam rodina, její opora, ale mizivý význam vzdělání. Samostatné rozhodování, cílená vůle, jsou dokonce brány jako nebezpečí, jež by mohlo oslabit rodinné svazky a nakonec vést k vyloučení z nich. Také často nevíme,

že děti žijí v rodině jako dospělí, ke všemu se vyjadřují, všeho jsou účastny. Nemají žádnou cílenou výchovu a neznají čas měřený hodinami a kalendářem, ani třeba zákazy a příkazy, jimiž je limitováno chování stejně starých vrstevníků majority. Nehledě k neznalosti českého jazyka, (doma se mluví etnolektem) a k různosti některých pojmů v romštině a češtině atd. Romové jsou v Česku nejpočetnější menšinou, jejíž populace rychle přibývá. Systematické multikulturní řešení výchovy, integrace, jejich pracovní a společenské uplatnění se stále systémově neřeší. Jde zejména o mládež, o základy kvalitní předškolní péče a pak úplné základní vzdělání pro všechny. To se stále neuskutečňuje. Romská mládež po jakéms takéms absolvování devítileté školní docházky zůstává většinou bez pracovního zařazení, bez získání kvalifikace – bez pocitu, že ji tento svět (svět rádžů) potřebuje. Programově žít na podpoře znamená neosvojit si pracovní návyky ani dovednosti, dostat se do „autu“ vůči většinové společnosti.

Jistě v budoucnu zde budou i nadále žít velmi početné menšiny asijských národů, jejichž kultury jsou naprosto jiné než naše. Méně se liší od nás menšiny slovanských národů, a jiných Evropanů, ale i oni byli formováni jinak, než my. Děti všech absolvují českou základní školu, která o nich málo nebo skoro nic neví. Neinformovaní jsou učitelé i žáci. Příslušníci jiných kultur do ní přicházejí s různou znalostí našeho jazyka, s neznalostí naší kultury a my se k nim obracíme s úplnou neznalostí jejich jazyka, způsobu života, a všeho, včetně rodiny, všeho, co je utvářelo před vstupem do české školy a působí na ně během jejího absolvování.

Česká škola by měla rovnocenným způsobem všem svým žákům usnadňovat včlenění do české společnosti, jejich plnohodnotné uplatnění a zdravý rozvoj jejich osobnosti v ní.

Konstatovali jsme, že u nás žije a trvale bude žít několik velmi rozdílných kultur. Vezměme však kromě toho i v potaz, že vzhledem k politice našeho státu po skončení vlády komunismu se společnost také rychle rozčleňuje vertikálně na bohaté, tak zvané střední vrstvy, chudé a lidi vyřazené na samé dno. Mělo by být povinností především naší vlády podržet je a pomoci jim k opětovnému návratu a uplatnění nebo důstojnému dožití. Jejich situace vznikla jako rub naší polistopadové cesty k demokracii. Je tedy za ně zodpovědná vláda, nikoliv charita neziskových organizací. Sem patří také bezdomovci. Zejména lidé na společenském dně tvoří ohraničenou, všemi opuštěnou skupinu živořící a často i umírající na ulicích. Ale i oni jsou členy naší komunity, i oni jsou těmi (nebo zejména oni?), kterým zřejmě i škola zůstala hodně dlužna. Po komunistické prosociální politice v dobách komunistického řízení společnosti, jež poskytovalo záchrannou síť těm nejslabším, v podobě pracovní povinnosti, bydlení, bezplatné zdravotní péče pro každého a jiných potřeb, v nových podmínkách bezohledné dravosti silných, se dostávají někteří na dno,

z něhož už většinou vlastními silami nevstanou. Společnost není ochotna z některých svých „potřeb“ ubrat a dát těm nejchudším“ zdravotní péči, střechu nad hlavou a těm, kteří ještě nejsou tak nemocní, že pracovat nemohou, poskytnout práci a naději. Kolik bezohledného sobectví to v nás všech vězí? Jistě nás k tomuto nesoucítícímu chování nevedla jen škola, ba možná ani hlavně škola, ale bez podílu nezůstala. Také možná proto, že příliš učila a málo vychovávala.

Skupiny jiných kultur a skupiny s ostrou sociální hranicí jsou tvořeny okrajovými lidmi neintegrovanými do české společnosti. Stonequist (1937) definuje okrajového člověka takto: „*Je to někdo, koho osud odsoudil žít ve dvou společnostech a ve dvou nejen odlišných, ale antagonistických kulturách.*“ Okrajoví lidé zastávají obojetnou pozici mezi dvěma kulturními skupinami s opačnými způsoby. Mají své důvody, aby se přidružili k oběma skupinám, ale opravdově je nepřijímá do sebe ani jedna. Rolí vyžadované způsoby chování v obou skupinách si navzájem protirečí. Z toho vznikají těžké konflikty.

Česká základní škola stále zůstává mnoho dlužna v multikulturní, citové a altruistické výchově, málo vychovává k soucítění s odlišnými.

Všichni její absolventi, necht' už získají další školní druh a stupeň vzdělání jakýkoliv, se stanou tvůrci občanské společnosti. Nevím, jak ji prezident Havel, který pojmu občanská společnost užíval, definoval. Ale uvedu definici profesora Vladimíra Smékala, která se mi zdá jako vize, k níž je třeba směřovat, výstižná: „*Česká republika jako členský stát Evropské unie má před sebou značně podceňovaný, ale politicky i sociálně významný úkol stát se občanskou společností, čemuž dosud není náležitě rozuměno a co není náležitě objasňováno ani v médiích ani v povinném školním vzdělávání. Občanská společnost – je společenstvím civilizovaných lidí s vyspělou sociální, mravní a politickou kulturou osobnosti. Lidí, kteří jsou si vědomi svých práv, ale vědí, že s každým právem je spojena určitá povinnost a snaží se povinnosti odpovědně plnit!*“ K tomu podotýkám, že autor rozumí civilizovaností základní občanskou slušnost. Je opakem sebestřednosti, probouzí v lidech zájem o celospolečenská témata, respekt k oprávněným zájmům druhých, rozvíjí prosociální orientaci, jež vede k vytváření společenství založenému na vědomí sou-náležitosti. Multikulturalita a sociální solidarita se slabými tedy beze zbytku do Smékalova definování zapadá. Smékal zdůrazňuje, že k těmto hodnotám je třeba ve škole vychovávat po celou dobu školní docházky. Mají být součástí kultury školy.

Realizace ideálu občanské společnosti ve školství:

- *Vztahy ve sboru a ve třídách budou založeny na vnášení sounáležitosti a kooperace.*
- *Žáci se budou už ve škole učit, co to je občanská společnost a co to znamená žít podle jejích ideálů (rovněž Smékal).*

Uvedu nyní zdánlivě nevýznamné schopnosti, které absolventům základního vzdělání podle mého orientačního průzkumu chybí a o nichž se domnívám, že podlamují jejich sebevědomí a také je skutečně v praxi běžného života postrádají:

Škola nevypěstovala potřebu neustále aktualizovat své schopnosti, trvale se učit.

V průběhu několika týdnů jsem navštívila hlavní brněnské nádraží a nádraží ve Vranovicích, hlavní brněnskou poštu a poštu č. 2 u hlavního nádraží, Komerční banku a Českou spořitelnu. Hovořila jsem asi s 25 lidmi různého věku před přepážkami a v každém úřadě se třemi úředníky za přepážkou. Cílem mého průzkumu bylo zjistit, jak umí lidé používat služeb těchto institucí, zejména lidé se základním vzděláním. (Vybírala jsem respondenty, u kterých jsem předpokládala, že mají pravděpodobně jen základní vzdělání.) Ptala jsem se jich, při rozhovoru, zda se na základní škole učili těchto služeb používat, či později? Tak jsem nepřímou zjistila, zda někdo z dotazovaných má i vyšší vzdělání.

Vyplňování složenek – 10 umělo, ti kteří neuměli, nechali si složenku někým doma vyplnit, v 6 případech, a byli to mladší lidé, z toho dvě Romky a jeden cizinec, byli bezradní a požádali mne o pomoc. Nikdo nepožádal o pomoc úředníci za okénkem. Neměli odvahu, u okének bylo několik čekajících, ostýchali se je zdržovat. Mezi těmi, kteří přišli s vyplněnou složenkou a sami neuměli, byli i dva vyučení mladší muži. Usoudila jsem, že mají špatné předchozí zkušenosti s neochotou úředníků.

Orientace na digitálním panelu volby druhu služeb – v peněžních ústavech byla orientace horší než na poště. Dělal potíže i mladým lidem. V peněžních ústavech asi polovina lidí se základním vzděláním nerozuměla, jaká služba se na panelu nabízí a úřednice je od okénka vracela. Byli mezi nimi i dva středoškoláci. Na poštách si lidé čekající u digitálního panelu navzájem radili. V peněžních ústavech nikoliv.

Orientace v jízdním řádu – oslovovala jsem v nádražní hale lidi různého věku s prosbou o pomoc v nalezení odjezdu vlaků do různých stanic. Také jsem se přitom ptala, zda v ZŠ používali a učili se používat jízdní řád na vlak či autobusy. Asi polovina si vzpomněla, že něco takového jim ve škole říkali, ale že už si to nepamatují a neumí si spojení vyhledat. Uměli jen dva středoškoláci. Ostatní říkali, že když někam cestují a vlak, který potřebují, nebo autobus není na tabuli s odjezdy vyznačen, pak se někoho musí zeptat. Koho?

Někoho doma, protože informační kancelář už není a na počítači nebo panelu se nevyznají, takže by je úřednice za okénkem asi poslala pryč...

Jak asi se orientují lidé se základním vzděláním v pojišťovnách, spořitelnách, bankách, respektive při vytrvalých jednáních agentů peněžních ústavů, když si chtějí uzavřít pojistku nebo vzít půjčku, založit různé druhy spoření. Jak snadné musí být vmanipulovat je do nevýhodných finančních akcí, ve kterých se zadluží, pozbudou naspořené peníze apod.

Jistěže základní škola nemůže předvídat, do jakých situací bude v neustále se vyvíjejícím modernizování služeb člověk postaven, ale může jej naučit předpokládat taková nebezpečí a jak se jim bránit pečlivým přečtením nabízených smluv a zjištěním všech následků, které by málo uvážený podpis mohl mít. Běžně se vyznat ve službách dopravních institucí a pošt, a dnes již připravit žáky i na jejich digitalizaci, je jistě v možnostech ZŠ i škol speciálních.

Jde nejen o praktické využití takových dovedností, ale o sebevědomí člověka, který není v jednoduchých běžných věcech odkázán na druhé.

Téměř všechno záleží na učiteli – jak by měl pracovat s dítětem?

Zdánlivě to, co jsme jako výsledky průzkumu uvedli, jsou jen konkrétní maličkosti, ale svědčí o tom, že absolvent základní školy nezískal potřebu se stále učit, přizpůsobovat se rychlým změnám. Možná, že se mnohý v ZŠ nenaučil plynule s porozuměním číst, a to může po celý život hodně jeho situaci a možnost neustálého učení se i praktickým dovednostem ztěžovat. Škola by od samého začátku v mateřské škole měla učit spolupráci, altruismu, vyjadřování svých myšlenek jasně a stručně, cílevědomému jednání a férovému prosazování svých zájmů. Učitel by měl v každém žákovi podporovat důvěru ve vlastní síly, tedy sebedůvěru a vědomí, že jej tento svět potřebuje. To je jen tehdy uskutečnitelné, jestliže učitel má vztah ke každému dítěti založený na opravdovém, trvalém zájmu o ně. Aby to mohl realizovat, měl by být stálý. Hlavní učitel – třídní – by měl postupovat se svou třídou. Jen tak může také vybudovat optimální vztah s rodiči, s nimiž má společný zájem a cíl: optimální rozvoj dítěte.

Dítě se do školy těší, jestliže se v ní cítí bezpečné, jestliže škola mu dává pocit tepla a domova. Strach je vždy škodlivý a nelze se ve strachu učit. Učitel má udržovat radost z učení, vzbuzovat zvědavost dětí o svět (učivo). Ptát se mají děti – není dobré odpovídat na nepoložené otázky, jinak řečeno: nesnažit se předávat někomu vědomosti či dovednosti, o které neprojevil zájem. Nejdříve se musí probudit v žákovi zvědavost, motivovat.

Jak zacházet s chybujícím? V Německu jsem slyšela pojem „Fehlerkultur“, což je pravý opak vytýkání chyb, dokonce trestání za ně. Tu platí i české přísloví: chybami se člověk učí! A tak, když dělá učící se dítě chyby, využijme je!

Dítě se postupně, dodáváme-li mu odvalu, učí zodpovědně rozhodovat samo o sobě. Vzít svůj život do ruky, vyrůstat ve zdatného, pevného člověka. Učitel i rodiče je musí povzbuzovat v samostatnosti, nikdy srážet.

Nejlépe se děti učí vlastní činností, čtením a poslechem mnohem hůře a méně. To co samy umí, rády pak předávají druhým, a tím se zase učí. To je výhoda smíšených integrovaných tříd. Není na škodu, když jsou třeba dva ročníky dohromady (pedagogická výhoda málotřídních škol). Také rodičům na školních slavnostech děti rády ukazují, čemu se naučily.

Smíšená škola pro nadané a méně nadané, kteří jsou společně v téže třídě, vychová u všech pod vedením dobrého učitele sociální kompetence.

Vstup dětí do základní školy z mateřské školy, která je teď podle nového školského zákona u nás povinná pro všechny děti alespoň v posledním předškolním roce (mnohé děti by potřebovaly alespoň dva roky), se musí podařit. Přejít z jednoho prostředí do druhého by měl být pozvolný, žádné dítě by nemělo utrpět neúspěch a citově strádat. Bezkonfliktní, radostný začátek předznamenává úspěšnou školní dráhu. Stejně tak i ukončení a přechod do života práce by měl být pozvolný – děti by se v posledních ročnících měly aktivně zúčastňovat pracovní činnosti na různých pracovištích a poznat různé obory lidské činnosti.

Školní docházka, kombinovaná s prací, by měla trvat o několik let déle. Žádný absolvent základní školy by se neměl octnout náhle ze školy „vyvržen“, bez dalšího pokračování v jiném odborném či všeobecném vzdělávání nebo pokračování v praktické pracovní činnosti. Jedno z nejhorších neštěstí, které může mladého člověka potkat, je vědomí, že jej nikdo nepotřebuje, že je ve světě zbytečný. Prevence takové situace je i v obtížných případech jistě řešitelná ve spolupráci školy, učitele a rodiny, když má učitel opravdový, léta trvající zájem o dítě, které léta provázel.

Literatura:

BALABÁNOVÁ, H. Romské děti v systému českého základního školství a jejich následná profesionální příprava a uplatnění (1945-1998). Praha : SOCIOKLUB, 1999.

DOBŠÍKOVÁ, E. Spolupráce rodičů, žáků a školy – zákonná povinnost: *Učitelství listy*, 2003/04, č. 1, s. 2.

DOBŠÍKOVÁ, E. Waldorfská alternativa v Brně. *Komenský*, 2006, č. 3, s. 28–31.

DOBŠÍKOVÁ, E. Waldorfská pedagogika – alternativa bez stresu: *Učitelství listy*, 2002/03, č. 2, s. 10–11.

KRECH, D.; CRUTCHFIELD, S.; BALLACHEY, E. *Člověk v společnosti*. Bratislava : Vydavateľstvo slovenskej akadémie vied, 1968.

Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání. Praha : VÚP, 2004.

SMĚKAL, V. *Psychologie osobnosti*. Brno : Barrister a Principál 2004.

WIRZ, D. *Výchova začíná vztahem*. Brno : Akademické nakladatelství CERM, 2007.